

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 18

dla lenga piemuntèisa

Avril 2009

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

I turnuma a parlé dla lenga ch'a va a rameng

A giüdiché da le litre ch'a sun rivane, i puduma dedüe che 'n gran nümer ëd persun-e a deuv avèj lesü 'l buletin ch'a fa dissèt-e son an fa propi piassi. As vèd che vaire a deuvu avèj trovaje d'argument interessant e a l'han passà noss fujèt a j'amis che a sùa vira a deuvu avèj fait l'istessa cosa.

Cum a l'é nurmal, nen tüti cuj ch'a l'han ëscrivüne a l'han antèrpretà noss test ant l'istessa manera. Mentre vaire a l'han fane ij compliment për cum i l'uma presentà lè stat anté ch'as treuva nossa lenga, cheidün d'aut, che sicürament a deuv esse stait frapà da nosse usservassiun a l'ha fane capì che, a so meud ëd vèdde, la situassiun a l'é nen brüta cum i l'uma presentala ant le poche righe dël buletin pressedent. Nui i vureriù ch'a füs-sa propi parèj e che magari a l'abia rasun chi ch'an arten pessimista e presuntus perchè ch'is permëtüma 'd giüdiché 'd cumpurtament e 'd fait che gnanca chi ch'a-j viv a riess spieghessje.

Prima 'd rësponde a sta cita riflessiun, i vureriù ringrassié tüti cuj ch'a l'han ëscrivüne e co tüti cuj ch'a l'han giütane a fé sirculé le poche pagine dël buletin.

Bele ch'i stuma a sesmila chilometer da Türin, minca ann i turnuma an Piemunt almenu për duntre smanote. E, dait ch'i stuma luntan, minca vira ch'i-i rivuma, i puduma nuteje co cuj cit cambiament che, magari, chi ch'as bügia da Türin mac për andé an ferie, a-j fa gnanca cas. Avenda chità 'l Piemunt vaire ani fa l'arcord ch'in n'uma a l'é d'autüt divers da cul ëd la sucetà d'ancheuj, tütün minca vira ch'i-i turnuma i-i nutuma sempe cheicos ëd neuv e 'd destravis ch'an lassa ambajà. E co an nossi feuj i l'uma mensiunà duntre fait ch'an ësmijavu propi furavia.

Fin ch'i suma stait a Türin is rendiù nen cunt che 'l piemuntèis a pèrdia 'd culp. I l'avü noss tran-tran: an sël travaj as parlava italian e cun j'amis, secund ij cas, as duvrava 'l piemuntèis o l'italian senza gnün-e gene.

Turnand a la base, bele mac dop pochi mèis, i l'avü avü la sensassiun che tante cose a j'eru cambià e a l'era co smijane che cheidün a l'avèissa fin-

a gena 'd parlé piemuntèis. E për maleur, cun ël passé dj'ani, st'ampressiun a l'é cunfèrmasse vera.

Ma j'ampressiun persunaj a bastu nen për susten-e d'afermassiun, lon ch'a cunta a sun le statistiche e ij nümer gross. E cule poche arsèrche ch'as treuvu a disu tüte le lenghe minoritarie, cumprèis ël piemuntèis e j'oute lenghe regiunaj italian-e, a sun tüte an fort regress. Ma an géner le statistiche a tuca co vardeje cun atensiun perchè che dèsnò i pudriù sbaliesse 'd gross.

Per lon ch'a rësguarda la sürvivensa dle lenghe a tuca nen vardé ij dait relativ al cumpurtament ëd la pupulassiun an general, ma cuj ch'a tucu ij giuvu, perchè ch'a sun lur l'avni dle lenghe, cite o grosse ch'a sù.

Vist ch'i l'uma nen sutman dè statistiche ch'a rësguardu 'l cumpurtament lenghistic dij cit piemuntèis, e i suma gnanca s'a-i na sù, për furti lon ch'i l'uma scrivü ant ël buletin pressedent, i presentuma 'l cas ëd l'italian ëd Munreal che da la mira dl'eculugia lenghistica a l'ha na smijansa frapanta cun cula dël piemuntèis.

Difati a l'era parlà antècà, a l'é nen mustrà a scola, a l'ha nen ël prestigi 'd lenga üfissial co se, a diferensa dij Piemuntèis an Piemunt, a Munreal chi ch'a parla italian, tüti ij di a peul truvé 'd giornaj, sente la radio o guardé la televisiun an sù lenga.

La prima grossa arserca an sël cumpurtament lenghistic dij giuvu munrealèis d'urigin italian-a i l'uma fala dël 1981, la scunda dël 1991 e la tersa dël 2001. L'età dij testimoni dè ste arserche a l'era la midema: an tra j'eut e ij dùdes ani.

Cunfruntand le rësposte ch'a l'han dane ant ij vaire ani, as peul avèj n'idea dël cambi lenghistic an at.

Difati se, dël 1981, ël 65% ëd j'846 testimoni a parlava italian cun la mare e 'l 60 cun ël pare, dël 1991 ste persentuj a sun calà rëspetivament al 26 e al 40%. Le cifre relative al 2001 a sun ancora pi sorprendente perchè che an sij midem tipu d'anterassiun l'usagi dl'italian a l'era passà al 5% ëd j'anterassiun cun la mare e al 9% cun ël pare.

A venta peui co di che ij testimoni dël 1991 e dël

2001 a parlavu l'italian pì che tüt cun ij pare grand: dël 1991 rëspletivament ant l'83 e 72% ëd j'anterassiun cun la granda e 'l grand e 'l 59 e 57% dël 2001.

Na cunferma bin ciara dla dëbulëssa dl'italian an la dan peui co le cifre relative a l'usagi dë sta lenga cun ij frej e cun j'amis. Dël 1981 ant ës tipu d'anterassiun pen-a 'l 5% dij testimoni a duvra-va mac l'italian cun ij frej, dël 1991 sta përsentual a l'era calà al 3% e dël 2001 a l'era rivà al 0%. Valadì, gnün dij testimoni, che püra a andasiu a la scola d'italian dël saba matin, a custumava parlé sta lenga cun ij frej.

Për lon ch'a rësguarda la lenga parlà cun j'amis la situassiun a l'é ancor pì disastrusa, përchè che se dël 1981 mac ant l'1% ëd j'anterassiun nossi anfurmadur a duvrau sta lenga, le düe arserche ch'a sun fasse dop des e vint ani a l'han dine che l'üsagi dl'italian a l'era sparì 'd pianta (0%). Valadì gnün cit a custümava antëragì mac an italian cun j'amis.

E për Munreal son a peul co esse giüstificà dal fait che ij cit a stüdiu 'l Fransèis e l'anglèis, lenghe üfissiaj dël Quebec e dël Canada, ch'a sun parlà da la magiuransa dla populassiun, mentre che l'italian a l'é duvrà mac an situassiun, an roj e an cuntest mutubin precis e limità.

I suma nen cum a sia esatament la situassiun dël piemuntèis an Piemunt, ma i l'uma bun-e rasun ëd pensé ch'as dëscosta nen vaire da cula ch'i l'uma arlevà për l'italian a Munreal.

An nosse peregrinassiun për ël Piemunt: an pulman, an trenu o an tranvaj, an si ültim vint ani, i l'uma mai avü l'ucasiun ëd sente 'd cit ch'a parlëissu piemuntèis, nì cun j'amis, nì cun le përsun-e pì grande ch'a-j cumpagnavu.

Èl fait che forse a l'ha sorprendüne 'd pì a l'é stait quand che, nen vaire ani fa, i l'uma cumpagnà n'amis ch'a purtava so nud a gieughe al fùtbal. Sì la surprëisa a l'é staita propi grossa, përchè ch'i l'uma gnanca sentü na parola ch'a l'avëissa na luntan-a cunsunansa piemuntëisa. E dì che quand ch'i giugavu nui, almenu tra ij bois cum as disìa antlura, la lenga dël fùtbal a l'era mac ël piemuntèis. Co chi ch'a l'era nen custümà a parlé piemuntèis, quand ch'as vestìa da giugadur e a intrava an camp a pudìa nen fene a menu 'd parlé sta lenga.

A l'é avend ëdnans a j'euja ëd quàder ciar dël cumpurtament lenghistic dij giuvu d'ancheuj, che secund la logica natüral a arpresentu l'avni

'd tütte le lenghe e nen mac dël piemuntèis, ch'a l'é vnüne an ment la turnura mutubin ëscëtta e espressiva 'd *na lenga ch'a va a rameng*, nen për dì che për lon ch'a rësguarda 'l present ëd nosa lenga a-i sia gnente 'd bun, ma pitost për afermé che për so avni a smija ch'a-i siu poche spranse.

I disuma a smija përchè ch'a l'é franc malfé andviné l'avni e 'l cumpurament ëd la gent e co përchè is visuma bin d'avèj lesü che, al prinsipi dël Sincsent, a la curt d'Angletera as cunsijava dë stüdié l'italian përchè che l'anglèis a l'avìa pa d'avni.

Cum i l'uma sutlignà co an d'aute ucasiun, i lu suma pru che an Piemunt a-i é milanta përsun-e ch'as dan da fé për ten-e sü nosa lenga. E sì tra j'auti an ven bin arcurdé cuj professor ch'as èspostu da na part a l'auta dël Piemunt upura j'atur ëd le vaire cumpanie teatraj ch'an surprëndu sempe presentand le ciadeuvre dj'atur piemuntèis a 'n public antüsiasta e anciarmà.

A part son a-i sun peui le vaire assuciassiun cite e grosse ch'as dan da fé për urganisé 'd cunferense, ëd cuncurs literari e d'aute manifestassiun prestigiose, tant che chi ch'a l'é piat ant ël gir ëd tütte sté atività a stentria a chërde che 'l piemuntèis a l'é a le tuche. Ma, s'as andëissa a sगतé suta la fassada, as vedrìa che le përsun-e ch'a antërven-u a ste bele manifestassiun a sun bin avansà ant j'anta e che ij cit e ij giuvnot ch'a capissu e ch'a parlu piemuntèis a cuminsu a esse pì rair che le musche bianche.

Purtrop tütte le bele inissiative pen-a mensiunà a bastu nen, përchè che le lenghe as salvu parlandje e fasendje parlé. E për maleur, an Piemunt, ël nümer ëd le përsun-e ch'a séguitu a duvré la parlà dij vej as sutilia da 'n di a l'aut.

A nos parì, i l'uma già dilu pì 'd na vira, ël mal dël piemuntèis a stà an sùua ecolugia lenghistica ch'a l'é ant nē stat ch'a fa propi pietà. E për dene n'idea pì precisa, i arpiuma la cumparisiun anviarà pì dzura cun l'italian ëd Munreal che, cum as sà, as treuva ant na situassiun ecolugia tüt aut che privilegià, përchè ch'a l'é dritüra an a cuntat cun düe lenghe forte: ël Fransèis e l'anglèis.

Eh bin malgré tüt, i lu arpetuma ancora na vira, as peul disse che la situassiun ëd l'ecolugia lenghistica dël piemuntèis a l'é ancor pì crítica che cula dl'italian a Munreal.

Difati, mentre vaire munrealèis d'urigin italiana a l'han goj ëd parlé la lenga dij so pare, as

peul nen disse che a Türin o an Piemunt la gent a fasa dè sfors për parlé cula che na volta a l'era la lenga dël post.

A part son se, cume dit prima, chi ch'a parla italian a Munreal a l'ha la pussibilità d'esse anfirmà an sùà lenga sü lon ch'a càpita ant ël mund, i vèduma nen cume a Türin ün a pudria tense agiurnà seguend mac la stampa parlà o scritta an piemuntèis. Ansi, da lon ch'i l'uma pudü nuté, a smija che la televisiun e la radio as servu dle parlà regiunaj mac për caraterisé an comic ëd persunagi drolu e poc istruì. E sta caraterisassiun a l'ha piat tanta forsa che, fin-a chi ch'a parla ancur bin ël piemuntèis, quand ch'a anteragiss cun na persun-a ch'a fa nen part dël gir dij so amis pì strèit, a as pija bin varda 'd duvré la lenga ch'a parlava da masnà.

E peui, mentre che ant la sità chebechèisa a peul esse prestigius parlé l'italian, an Piemunt, vaire as genu a parlé sùà lenga ansëstral ch'a l'é sempe menu duvrà, sia an públic che an privà, tant che quasi pì gnün a-j la mostra a sùe masnà.

E propi cust a smija esse l'anghërbuj ëd tüta la chestiun, perchè che adess a savèj e a parlé 'l piemuntèis a sun mac pì le persun-e ansian-e. Parèj, da vaire desen-e d'ani, as é anterumpusse la cadena 'd trasmissiun dè sta lenga da na generassiun a l'auta e, a lè stat ch'i suma rivà, a l'é propi malfé tacunela perchè che, quand che na lenga a serv pì nen, a l'é malfé fela vive.

An fund, s'i varduma bin, ancheuj i trovuma an Piemunt tüte le carateristiche tipologiche dël cambi lenghistic segnalà dal professor W. F. Mackey an so articul "Èl fundament dël bilenghism evrupengh" (Arvista dl'academia VIII - 1998).

Sì as dis che 'l pruess dël cambi lenghistic ëd le vaire pupulassiun a l'é sempe l'istess e a peul rivé ant ël curs ëd poche generassiun o a peul duré 'd sécu.

As part da l'*ünilenghism* ëd na pupulassiun che an sùà vita a passa a 'n *bilenghism inissial* e magari a peul rivé a 'n *bilenghism prugressiv*.

As riva peui al *bilenghism integral* quand che la magiuransa dla pupulassiun ëd la regiun an chestiun a devra andiferentement le dùe lenghe për ij fait ëd la vita sùcial e co sta fase a peul duré 'd sécu.

Peui, quand che la neuva lenga a pija 'l supravent, a cuminsa la fase dël *bilenghism regressiv*: a-i sun sempe menu 'd bileng e la magiuransa 'd custi a aparten a la cumunità dla lenga an

regress.

Malgré ij muviment puristic, la lenga veja a l'é parlà sempe menu bin e a presenta 'n nümer sempe pì gross ëd termu ampërmüdà da l'idioma duminant o calcà dai soi mudej.

Parèj, as riva al *bilenghism restant*, quand che la lenga débul a l'ha përdü tüte sùe funsiun ant la sucetà e a esist mac pì ant la memoria culetiva, cume na serie d'espressiun o dè strutüre duvrà da rair e an ëd situassiun particular.

I suma nen precisament a che mira 'l piemuntèis a sia rivà ancheuj, ma i sfiduma chicassia a dimustrene che le cose a stan nen cum i l'uma pen-a dit.

Lon ch'i capiuma nen a l'é cume, an tüt ës de-gringulament ch'a l'é cuminsà già da ampess, cuj ch'as cunsideru ij depositari dla lenga piemuntèisa a l'abiu mai pensà dè stüdié la situassiun e 'd truvé chèiche gàbula për sërché 'd bluché u limité lè smutament e co për sërché 'd puntalé la baraca ch'a trabala, e son già da quand che la lenga a cuminsava a perde ij toc.

Anvece 'd difende la lenga, ancheuj, vaire dè sti paladin a l'han avü l'idea genial ëd protegge-ne mac la grafia dël mument e, për deje pì 'd lüstr, l'han ciamala storica. Definissiun mutubin büsiosa, perchè che, chi ch'a l'ha lesü almenu dui test uriginaj dël passà, a sa benissim che për ël piemuntèis a esist na cuntinuità 'd lenga, ma nen ëd grafia. An efet, an passà, la scritüra dël piemuntèis a cambiava da n'épuca a l'auta e 'd vire fin-a da n'ani a l'aut. Ch'as pensa mac a j'euve 'd Murissi Pipin stampà dël 1783, a *Il Conte Pioletto* dël 1784 e peui co a *L Sant Evangeli dè Noussegnour Gesu-Crist* dël 1838.

An tüte manere, për pudèj purté a bun port sùà missiun, ij fautur dè sta grafia nen mac a l'han fait ëd prusélit, ma a l'han co istituì na censüra vera e propria an meud che tüt lon ch'as pública a duvria esse nutà an sùà manera, valadì ant na grafia che fin-a chi ch'a l'ha sempe parlà piemuntèis a tribüla a lese e che nen tüti so sustenidur a antèrpretu ant l'istess meud.

Malgré tüt son, a tuca dè che ij fautur ëd la grafia storica a l'han ëd nümer, perchè ch'a l'han riessü a curvinse l'ente ch'a spunsurisa la cultüra, che mac so meud dè scrive a l'é cul giüst. E, an sustansa, custa a l'é n'auta trapëtta a la lenga piemuntèisa, perchè che parèj, cuj ch'a parlu ancora piemuntèis a l'avran menu pussibilità 'd leslu e dunc a lu dësmentieran prima.

Buneur che, evitand ij gran debà pèr desside s'as deuv duvré *pcit* o *cit* upura s'as deuv бүтэ l'acent an sla i дè *vni*, a-i é cheidün ch'a sërca дè scribe ant na mañera acessibil a tüti e ij so scrit a smiju avèj na bela riussia co senza l'*imprimatur* dij gran *manitù* ch'a l'han dessidü cula ch'a deuv esse la grafia èd nossa lenga.

A la mira ch'i suma rivà, quand che an pràtica sù nos pianeta a spariss na lenga minca quindes di, an èsmija che le sulüssiun pèr deje 'n po 'd respir al piemuntèis, cosa ch'a vureria co di guerné na sèrta identità e 'd valur bin precis, a siu nen tante.

Ultra a cule già signalà an passà, cume 'd sèrché 'd valurisé nossa lenga sèrcand èd deje cul prestigi ch'a l'ha pèrdü da vaire, a sta mira i vureriu sügerine d'aute düe, che an tèuria smiju mutubin sempie, ma che an realtà a fa pitost caud бүтеje an pràtica.

La prima a rèsguarda la lenga parlà. As duvria cunvinse la gent a parlé piemuntèis. E ant ès cas a duvriu esse an prima fila j'ansian e tüte cule mijara 'd pèrsun-e che cun tanta goj 'a piju ij curs èd piemuntèis èd j'Unitrè e dj'aute istitussiun. Ultra a la lenga, ste pèrsun-e a l'han èl mérit èd cunosse co nossa storia e nossa literatüra.

Se tüte le pèrsun-e ch'a parlu piemontèis e ch'a l'han a cheur sùà lenga as дèsgenèissu e la parlèissu cun ij fieuj e ij nud, cun j'auti parent e j'amis, a l'é sicür ch'a-j dariu 'n bel andi a nos parlé

E tüt son a danegeria nen ij cit an lè stüdi dj'aute lenghe, pèrchè che s'as aduteissa la tèuria, ancheuj bin anreisa "*na pèrsun-a na lenga*", ij cit a pudriu amprende vaire lenghe ant l'istess temp, senza cunfundse e senza sfors. L'ampurant a l'é che, parland cun le masnà, le vaire pèrsun-e a deuvu sempe duvré sùà lenga, an meud che 'l cit a associa sta lenga cun la persuna ch'a-j la parla.

Mac si a Munreal a-i é na patela 'd gagnu ch'a parlu almenu trè lenghe: cula ch'a deuvru cun èl pare, cula ch'a parlu cun la mare e la tersa ch'a guernu pèr ij grand. E son a artarda nen so дèslüp mental. Ansi, j'arsèrche faite da vaire stüdius a disu che ste masnà puliglote a son pì an piota che j'aute. E si, sti fenomen i j'uma davanti a j'euj tüti ij di.

Pèr lon ch'a rèsguarda la grafia, la sulüssiun pì giüsta e demucratica a saria cula che ugnidün a

scrivèissa cum a veul e peui a saran ij letur a serne cula ch'a sarà la pì giüsta e la pì cunform a la parlà. D'auta part, afermé che cula ch'a ciamu grafia storica a sia pèrfeta a saria na grossa büsia, pèrchè che già ün dij so ideatur a l'avia dit ch'as era fasse 'n bel travaj e ch'a tucava ancora gaveje tüti cuj acent ch'a dasiu l'ampres-siun che 'l piemuntèis a füssa na lenga rüdia.

N'aut gran Piemuntèis ch'as trovava nen bin cun sta grafia a l'é Mario Soldati. A stu pruposit ch'as lesa l'antrudüssiun a 'n so liber an sij pruverb piemuntèis, ch'a duvria truvesse ant le biblioteche. E a saria co franc interessant deje në sguard a lon ch'a l'ha scrivü an sla grafia дèl piemuntèis Arturo Genre, forse l'unic èspecialista ch'a l'abia trata n'argument tant èdlicà. E co 's gran magister a l'era nen tant d'acordi cun la grafia storica.

Secund nui, ultra a gaveje j'acent inütij, a tucria co fé an manera che sta grafia storica a sia pì esplissita, ant èl sens che a minca sègn a-j curèspunda 'n sun e, surtüt, che son a sia nen an cunflit cun l'italian, urmaì lenga forta dla magiuransa 'd cuj ch'a parlu piemuntèis.

An sustansa la grafia a duvria esse ciara e sempia, acessibil a tüti: a chi ch'a parla piemuntèis e a chi ch'a lu parla pa, a chi ch'a l'ha дèsmentialu e a chi ch'a l'ha mai amprendülu.

E a la mira ch'i suma rivà, vist che nossa lenga a l'é sempe menu parlà, i pensuma che la grafia a pudria avèj 'n rol fundamental pèr sùà guerna. A l'é propi pèr son ch'i cunsijuma a tüti la grafia antèrnassiunal, sempia e ciara, andüa che minca sègn a curèspund a 'n sun bin precis e determinà. E i pensuma che ij prim a passé a sta scritüra a duvriu esse propi ij paladin èd la grafia storica, pèrchè che nossi antèressi a sun j'istess e cun sùà grafia as va nen luntan.

Les Piémontais du Québec

Èscrit an ucasiun èd l'aniversari ch'a fa quat-sent 'd fundassiun dla sità 'd Quebec, ès libretin a veul co rende umagi ai vaire Piemuntèis che a l'han cuntribüi al дèslüp dla *Province du Québec*. Cum as peul nuté dai vaire capituj, la presensa dij Piemuntèis a l'é già visibil dai temp èd la *Nouvelle France*. An prinsipi ij Piemuntèis a j'èru pì che tüt èd suldà. Ch'as pensa a j'efetiv дèl Regiment Carignan (1665) e dij Regiment Meuron e De Watteville (1813-1815).

A Türin ès buletin a l'é dait an umagi ai client дèl Pastificio Giustetto, Via Santa Teresa 19, ang. Via S. Fr. d'Assisi e дèl Ristorante I Cavalieri, Corso Chieri 18

Èl temp a passa, passumlu bin